

Korunk gondolkodása és a régi hit és vallás közti meghasonlás. *)

Korunkban az emberek nagyobb részénél a hitcikkelyes vallás, a gépies kegyesség és a theologiai hit iránt az unatkozás folyton növekedik. Ezek soha sem is voltak nagyon kedveltek az ifjak és az élet virágában levő emberek előtt; de csak azért, mert a figyelmet nagyon fontos és komoly tárgyakra irányozzák; már pedig az ifjuság rendszerint nem igen szereti, hogy az igazságnak és kötelességnek még árnyéka is nagyon korán és terhesen nehezkedjék reá. Az ifjuság a korlátozásnak, a gondnak és komoly dolgokkal való foglalkozásnak, a mig teheti, ellentáll, és a ki vissza tud emlékezni, hogy élte tavaszszában mily mohón koresete az él-

*) The break between modern thought and ancient faith and worship. By Henry W. Bellows. Boston 1872. Az amerikai unitárius társulat bizottsága 1371-ben, mondhatni, egy beszédversenyt rendezett. Ugyanis felhívott többeket, hogy fejtsek ki, miként lehet megegyeztetni a keresztény vallással a mai kor szabad és felvilágosult gondolkozásmódját. A felhívásában a többek közt ezeket mondja: „Nem az a cél, hogy a beszédek csak népszerűek legyenek, a végre, hogy azok a közönyösöket felrázják s benők a közönséges vallásos igazságok iránt érdeket költsenek; hanem inkább, hogy kielégítsék a nép azon gondolkozó részét, a mely korunk materialis és sceptikus iránya között ide s tova hanyatik. Azt se hajtjuk, hogy az írók azon ösvényre lépjenek, melyen a felekezeti és theologiai vitákat szokták folytatni, hanem inkább arra igyekezzenek, hogy a szabad és felvilágosult kereszténység érdekében felmutassák a hit tényleges bizonyítékait.“ E felhívás következtében tizen vették fel a kitűzött tárgyat s azt egymástól teljesen függetlenül különböző oldalokról tárgyalták; az értekezéseket aztán előbb Bostonban két unitárius templomban tiz egymásután következő vasárnapon és hétfőn felolvasták, később azokat ugyancsak az unitárius társulat Bostonban ki is adta e czim alatt: Christianity and modern thought *(Kereszténység és modern gondolkozás)“. E beszédek között első helyen áll az, a melyet mi itt közlünk magyar fordításban, abban a reményben, hogy annak átültetésével hasznos szolgálatot teszünk folyóiratunk gondolkozni szerető olvasóinak.

Szerk.

vezeteket és gyönyöröket, semmi nehézséget sem talál ennek megértésében és igazolásában. Nem különben a gondatlan, önző, érzéki és léha emberek hasonlóképpen soha sem igen kedvellették a vallásos és kiválóan komoly emberek nyugodtságát, hitét és szokásait. Ezek folytonos szemrehányások és unalmas emlékeztetések voltak reájok nézve s feddő szentségökért kinevettetést, képmutatássali vádoltatást, megvetést kellett szenvedniök. Azonban míg ez így folyt, az előbbi kor fiatalsága és léhasága várva várta, hogy eljőjön az idő, midőn kénytelen lesz gondtalanságától megválni és megtérni; sőt világias és megvető érzelmeit még le is csillapíthatja szívének bensejében az igaz hit és igaz kegyesség által, melyet eddig kigunyolt. A tanító és tanítvány közti régi viszony világosan rajzolja azt az érzést, a melylyel a fiatalság és könnyelműség a szabályozott hit és kegyesség iránt ezelőtt egy vagy két nemzedékkel viseltetett. Az iskolás gyermek, valóban, most is feljogosítva gondolja magát, hogy tanítójának gúnyneveket adjon, hogy tréfát üzzön vele s tanuló társai között nagy léhasággal bánják az iskola tanításával és annak minden szabályaival. Mindamellett mégis őszintén tiszteli tanítóját; hiszen benne és tanításában, és attól kimaradhatatlan hasznot vár, készítvén magát jövő pályájára. Ez történt atyáink vallásosságával és kegyességével is. Az emberek méjjen tisztelték a hitet, a kegyességben előljárókat, s a hitben és gyakorlatban kitünő szent embereket, habár a fiatalságnak megvoltak a maga igen és de kifogásai, a templombajárás iránti ellenszenvé, az istenes életet ki is nevette; és az emberek nagyobb része valamint most is nem sokat adott a kegyesség kötelezéseire, és az áhitatosság gyakorlatára.

De azon visszasság, melyre mostan a ti figyelmeteket fel kívánom hívni, egészen különbözik attól a természetes ellenszegüléstől, melylyel az ifjuság a komoly gondolkodás-, a vidámság a komoly tárgyak —, a jelen élvezetében elmerültek a jövő gondjai vagy a magok alsóbb rendü és felületesebb képességeik és érzéseik használatához ragaszkodók, a 'magok méjjobb és nemesebb természetök ösztönzése és követelése iránt viseltetnek. Hogy a test ne készséggel és minden küzdelem nélkül hódoljon a szellemnek; hogy a gondtalanság ne könnyen változzék át komolysággá; hogy az ifjuság ne könnyen öltse fel az érett kor moráljának ruháját, vagy az érettebb évek érzelmeit és szokásait; hogy az élénk, üde, vágyakodó teremtmény, ki csak most lépett e világba, s ennek szebb

szineit látja, ne vonzódjék a lelki szemlélődéshez, s hogy földi szeretete tárgyait kellemesebbeknek tartsa, mint a szentekkel közöséget, vagy az imádkozás általi szent közlekedést: mind ez utoljára is könnyen megfogható, s minden nemzedéknek sajátja, s a tapasztalt gondolkozó éppen oly kevésbé botránkozhatik meg rajtok, mint a csecsemő esztelenségein és hibáin az okos anya, a ki azok közt már több gyermekét jó sikerrel felnevelte.

Korunkat egészen más ellenszenv és vonakodás jellemzi. Ez nem szoritkozik csak az ifjúságra, nem rokon a léhasággal és könnyelműséggel. Ugy látszik, hogy egy részről az egyház a maga hitcikkelyeivel, másfelől a világ a maga gyakorlati hitével nem állanak többé azon viszonyban, melyben állanak a tisztelt tanítók s a tudatlan és nyakas tanítványok; a komolyság s az azt kerülő léhaság; a teletényes igazság, s a kétkedő merész tévedés; a szerkesztett és megállított hit s az általa felidézett türelmetlenségnek, zajongásnak, tudatlanságnak és balgaságnak bírálata. Oly ellentét keletkezett azok között, mint az olaj és víz között, oly meghasonlás, mely nincs életkorhoz, sem értelmességi fokozathoz, sőt még a jellem értékéhez is kötve; mely nem tesz különbséget a fiatalság és érett kor, a léhaság és gondolkodás, a rossz és jó között; hanem elváltatja a keresztények hitét, tisztelete tárgyait és valóságát, azoknak nagy számától, a kik azt állítják, hogy bizonyos tekintetben ők is keresztények ugyan, de mégis mit sem akarnak tudni a hitcikkelyről, a kegyességről, vagy érzelmeiknek, beszédeiknek és tetteiknek valóságos módjaitól.

Világos, hogy többé nem szükséges mondani, miszerint a mi országunkban a társadalom értékét, ereyességét és befolyását nem lehet megítélni a templomokban kommunikálók számából, vagy némely régebben hitt theologiai hitcikkelyek iránt tanusított ragaszkodás fokozatából, melyek az utolsó nemzedék által az állam horgonyául tekintettek. Mindnyájan ismerünk százakat, kik semmi hitvallást sem tudnak aláírni; kik hitökről theologus módjára nem tudnak számot adni, de a kiket mégis Isten és az emberek előtt szükségesképpen nem tarthatunk méltatlanabbaknak, mint sok olyant, a ki minden nehézség nélkül képes felmondani az egész athanasiusi hitvallást. Igen! vannak ebben az országban milliók, még pedig éppen nem a legértetlenebb és haszontalanabb polgárok, a kik soha sem lépnek bé a templom ajtaján. Egy vagy két nemzedékkel ezelőtt bizvást el lehetett volna mondani, hogy ezek a templom-

kerülők világias, könnyelmű emberek, hitetlenek, istentagadók, hivalkodók. Gondoljátok-e, hogy az ilyeneket most is úgy lehetne jellemezni? Meglehet némelyiket, de nem a többségét. Valójában azok között nagyon sokat találnátok olyanokat, kik segedelmezik a templomokat, hová családjaik járnak, de magok nem, vagy a melyekbe mások járnak, s a kik számára hogy ők ezen alkalmat kihasználják, nagyon örvendenek. Ha saját gondolkozásukat külön eláradhatnák, így szólanának hozzátok „A köz isteni tisztelet és egyházi szervezet, a hitvallások és káték, az egyházi beszédek és innepek, a közimák és hálaadások kétségkívül jó dolgok, és nagyon hasznosok az értelmi fejlettség bizonyos fokán alól és egy bizonyos fajtájú jellemek számára. De mi felfedeztük, hogy annak, a mit az emberek helytelenül vallásnak neveztek el, valódi igazsága és ereje sokkal tágasabb, szabadabb és sokkal értékesebb dolog, mint a milyennek az egyházak, hitvallások, a papok és szentek azt gondolni látszanak. Itt van ez a jelen élet, foglalkozásokkal, komoly küzdelmekkel és nagy tanításokkal teljesen. Itt van ez a plánéta, melynek még ezered részét sem ismerjük, s annál fogva unszolva hívó fel, hogy értelmesen vizsgáljuk; a tudomány pedig naponta élénkebben és merészebben tekint belé; nekünk tehát a vasárnapra azért van szükségünk, hogy ezeket a dolgokat figyelemmel kísérjük. Így gondolkozunk mi az isteni tiszteletről. E mellett most a legnagyobb bölcsészek naponta leírják legszabadabb, legfenségesebb gondolataikat a mi természetünkről; s ha templomba megyünk, mily könnyen találhatunk ott egy rajongó, korlátolt világnézetű papot, ki arra int minket, hogy nehogy olvassuk, vagy meghallgassuk azt, a mit azok a nagy emberek mondanak; a mi pedig ezerszerre kedvesebb, nagyobb és hihetőbb, mint a mit ő maga beszél! Aztán a hírlapok! azok t. i. a melyek komolysággal és helyesen vannak szerkesztve, több tanulságos dolgot, több intést, s több olyast tartalmaznak, a mik a gondolkodó elmét érdeklik, mint a legjobb egyházi beszédek. És a gondolkodó ember, ki a korral haladni kíván, s a ki úgy vélekedik, hogy magának is szabad gondolkozni, miért menjen oda, hol a kötelesség vagy megszokás azt rendeli, hogy búskomolysággal tűnődjünk a vizsgálódás, kételkedés és elmélkedés felett, hogy elzárjuk magunktól az ismeretet és megpróbálást, s az embert a gondolkodás és vallástétel sajátoszerű jellegével bélyegezzük meg.

A mint láthatjátok, ezen nézet szerint korunkban két tanító,

között kell választani. Az egyik az egyház vallásos gyakorlatával és kegyes tanításaival; vasárnapi iskoláival a gyermekek számára, áhitatos gyülekezeteivel hétköznapokon s vasárnapi tanításaival és isteni tiszteletével, a melyek, a mint általánosan elvau ismerve, mind jók, azok számára, a kik szeretik, és e kik készséggel elfogadják, a mit mások gondoltak és hittek s a mi száz vagy ötszáz évvel ezelőtt igaz volt; a másik a modern sajtó komoly és alkalmas könyvek bámulatos gazdaságával; mindnyájan olcsók és érdekesek s merészen tárgyalják valamint a közvetlen, ugy a maradandó érdekü tárgyakat; ezek mellett itt vannak a szemlék: negyedéviak és haviak, melyek mostan magokba foglalják és népszerűsítik mind azt, a mit azok a könyvek tartalmaznak; és bírálati ismertetéseket nyújtanak azokról; továbbá itt vannak az ujságok bámulandó változatossággal és ügyességgel szerkesztve, ezek buzdítanak, vezetnek bennünket s házainkba hozzák korunk minden új és fris gondolatát. És a mi bámulandó, ezek a könyvek, szemlék és lapok mindenike egy sokkal általánosabb, szabadabb, élénkebb és igazabb dolog érdeke által foglaltatnak el és sugalmaztatnak, mint a melyre az egyház és hitvallások unszólnak minket. Tehát az egyház vallása és az általános miveltség többé nem játszanak egymás kezére. Ha ön hiszi, a mit a tudomány emberei, a bölcsészek, a költők és ítések hisznek, ugy — kivéve némi általánosságokat — sehogy sem hiheti azt, a mit az egyházak és hitvallások közönségesen vallanak. Természetesen az iskolák tanárai, a természetbuvárok, a tanítók, a tudósok, a reformerek és politikusok, a szemle-, ujság- és más írók ritkán igazhivó keresztények, vagy éppen templomba járók; és ha talán érdek vagy példaadás indokából el is mennek a templomba, elég szabadelvüek arra, hogy magánosan bevallják, miszerint nemigen hiszik azt, a mit ott hallottak.“

Tegyük fel, hogy hazánk olvasó, gondolkodó osztályának nézetéről szóló emez előadás a lehetőségig szabatos — pedig a festés hatásáért kétségkívül nagyitva van —, akkor is mi annak a valódi jelentése? olyan új-e az, a mint látszik? olyan fenyegető-e az a vallásos hitre nézve, a milyennek látszik? Saját értelmére, jelentésére vive vissza, teszen-e ennél többet? Ennek a nemzedéknek a hite és vallása, ezen nemzedék nagy részének tapasztalásával és miveltségével ideiglenesen meghasonlott; és miként minden hasonló vitában megszokott történni, ez idő szerint aggasztó

félreértés, kölcsönös féltékenység és ferdités fejlődött ki közöttök. Korunk hite és kegyessége azt állítja, hogy a műveltség, a tudomány az eléha'adott philantropia, a politika, a magasabb növelés és fejlett irodalom istentelen, krisztustalan. Erre korunk műveltsége és a tudomány talán még nagyobb őszinteséggel azt feleli, hogy korunk hite és vallása babonás, elavult, érzelgős és csak azok számára jó, kik azt szeretik, hogy papok és bérencz-szolgák által veztessenek.

Ha ez csak a tapasztalat és tudatlanság, a jó és rossz, az igazság és csalfaság közti vita volna, nagyon könnyű lenne pártállást foglalnunk. Ámde a hit és tudomány egyaránt jogosultak az emberiségben. Azok, kik őszintén szeretik az ismereteket, tudományt és bölcsészetet, az által még nem lettek ellenségeivé Istennek és az embernek; s koránt sem lehet őket becsmérelni és kigunyolni a gyakorlati és tudományos igazság iránt tanusított odaadásokért, a tények nyomozásáért és a teremtő munkái iránti érdekeltségökért; habár nem is teljeseek azzal, a mit az egyház sajátlag hitnek és kegyességnek nevez. És másfelől bármennyire is legyen igen természetesen megrázva a megállított hit és kegyesség azon támadás által, melyet a vallás az ő hitcikkelyeivel és szertartásaival a modern vizsgálódóktól szenved, a méjjen hívő csakugyan féltheti e komolyan az élet fája gyökereinek és üdítő leveleinek biztonságát, azon ingatástól, melylyel az most illetetik? Habár a tapogatózó tudomány és műveltség néha azt láttatják, mintha a valót felismerték volna: a történelemmel és emberi természettel ismeretes, józan-gondolkodásu lélek hiheti-e mégis, hogy maga a hit csak határozatlan és mulandó tényező a mi természetünkben? hogy az imádság csak gyermekies ösztön, melyet a tisztán látó féfikornak el kell dobni? És hogy a lelkiismeret nem az egész erkölcsi világ felett uralkodó szentség, hanem csak mesterkéltn közeg, melyet a társadalmi közvélemény fejlesztett nagygyá, miként a straszburgi libában a nagy májat? Egy szóval, azok, a kik ismerik azt a szerepet, melyet a hit és vallás nemünk történelmében játszott, kételkedhetnek-e annak lényeges és állandó állásáról az emberiség sor-sában?

Hogy az emberiségnek valami vallásra, valami isteni tiszteletre szüksége van, az nem látszik kétségbe vonhatónak; csak az a kérdés, hogy milyen legyen az a vallás: olyan-e, a melynek főeleme a titokszerűség és félelem, felöltöztetve valami irtózatossá, véres

áldozatba, vagy pedig olyan, a melyben több tudomány, több észszerűség és több szeretet van megtestesülve, egy egyszerűbb, nemesebb szertartásban? Az emberiségnek, ha nem is mindig szabadon — csak az irtózatos babona és egy inkább vagy kevésbé észszerű vallás között volt választása. A kereszténység Constantin óta előtérbe lépett a polgárosult nemzetek között, az által, hogy theologiai hitcikkelyeivel és külső szertartásaival a váltakozó évkorok szükségéhez alkalmazkodott, durva s inkább pogány symbolumokkal kezdődve, mind tisztábban és tisztábban folydogálva, a mint nemünk gondolkodása, izlése és tapasztalata fejlődött, jó illat és világosság lett. De vajjon ezért csak emberi munkának lehet-e tekintenünk a kereszténységet s annál fogva jövő hanyatlást jósolhatunk-e számára, a mi, miként némelyek gondolni látszanak, már meg is kezdődött? Ellenkezőleg. A kereszténységet illetőleg a megállított tényállás az, hogy a mig annak történelmi fejlődése változott, eredeti kútfeje, szerve meghatározott és állandó; s valódi haladása szabatos visszatérés volt eredeti egyszerűségéhez. Más vallások fejlődnek. A kereszténységben mi fejlődünk és változunk át lassanként a Jézushoz hasonlósságra. Jézusnak intézményei, Jézus jelleme, Jézus szavai soha sem avulnak el. A mi hivatásunk nem az, hogy mint a kor babonáit megvessünk bizonyos szót, melyet ő mondott, gondolatot, mely az övé volt, vagy szabályt, melyet rendelt Igaz ugyan, hogy az eléadást illetőleg sok zavar van, és bátran kérdezhetjük, hogy az miként jött létre; és nem mindig bizhatunk valamint azon kor, ugy korunk előadóiiban is. Hanem ha magának Jézusnak saját szavaihoz jutunk, miként bizonynyára számtalan esetben el is jutunk; és valósággal látjuk — miként számtalan tekintetben az idők romjain, zavarain át is megláthatjuk — magának Jézusnak valódi személyét, magatartását és szellemét, egy oly lényt pillantunk és ismerünk meg benne, a kit, ha korunkba képzelünk és a legválogatottabb szenteknek és bölcseneknek, kiket csak a műveltség, tudomány és bölcsesség kiválaszthat, a körbe helyezük, bizonyosan azon magasztos fennsőbbiséget foglalja el azok között is, melyet saját korában a halászok és publikánusok, a királyok és főpapok, a nemes aszszonyok és tudós rabbik felett elfoglalt. Egy perczig sem haboznánk őt Urunknak és Mesterünknek nevezni, miként azok nevezték; és ezt mondanók: „Kihez menyjünk máshoz? Nálad van az örökéletnek ígéje.“

A ki tehát attól fél, hogy a valódi műveltség, a tudomány és

bölcsselem merészen előre törve, a tanultság és logika részrehajlás nélkül alkalmazva, Istennek akár a teremtésben, akár a kijelentésben követett módszerének tanulmányozásában, a hitet és kegyességet állandóan sértheti, vagy a kereszténységet egyáltalában veszélyeztetheti: az vagy az ember vallásos szükségzeit tartja nagyon csekélyeknek és nagyon mesterkéltnek, vagy azt hiszi, hogy az isteni gondviselést könnyű tagadni, és hogy az ő beszédének és munkáinak öszhangzata nagyon rosszul sikerült. Ha tehát a természetben vagy az emberben, a földben, vagy a mi testünk porában, a vegytanban, csillagászatban vagy az emberi test ismeretében; a geológiában — az elenyészett korok nyelvében, vagy a nyelvekben — az eltemetett érák geológiájában van valami olyas, a mi az élő Isten léteit és gondviselését, az ő jellemének szentségét, jóságát és igazságosságát, az ember erkölcsi és vallásos természetét, az ő felelősségét, az ő halhatatlanságát, Jézus Krisztusnak dicső, bűn nélküli fenségét, s az ő vallásának lényeges igazságait megczáfolja; — igyekezzünk azt minden áron megismerni. Miért engedjük meg, hogy mesék, csalfa remények és csinált hit által félrevezettessünk? Igen de a vallásos tapasztalatbani hit, s azoknak bizalma, kik ismerik és szeretik a Jézus Krisztus tanítását s azzal szellemileg, bensőleg egyesültek, oly erős, hogy inkább nem bíznak érzékeikben, mint lelkökben, s keresztény hitőkben egy olyan erkölcsi, lelki kalauzt, táplálékot és gyógyszer-találtak, melyek képessé teszik őket, hogy a bírálathoz, tudományhoz és műveltséghez nyugodtan így szóljanak: „Mi nem akarjuk a ti engedélyetek vagy a ti önkényetek szerint rendezni hitünket vagy gyakorolni vallásunkat.“ A hit első sorban az ember lelki természetére, nem a bebizonyítható tudományra támaszkodik. Nem lenne hit, ha csak éles látás lenne; az belátás, nem látás; saját gyökeréből, nem pedig előlegesen az értelemről nő ki. Miként feleségünket és gyermekeinket is az ítélőtehetség és logikai képesség befolyása nélkül —, ugy az Istent is szívünkkel, nem pedig értelmünkkel szeretjük. Mi egyenesen, nyitott szemekkel állunk, midőn az igazságot vizsgáljuk, de midőn Istent keressük, bezárjuk szemünket s térdre borulunk. A vallás nem hármás — hanem arany-szabály; nem a logika első és második előzménye, vagy öszszefoglalója, hanem a lélek szent ösztöne, melyet a Jézus Krisztus megbecsülhetetlen módon kielégített, vezetett, teljesített és irányzott.

De midőn a hit és vallás ily saját, független hangon nyilat-

kozik, ne csatlakozzék azokhoz a balga vakhitűekhez, kik azt gondolják, hogy mivel a hit egészen más alapon nyugszik, mint a tudomány, azért semmi köze sincsen a tudománynyal és műveltséggel s egészen el tudja választani annak sorsát és jövőjét ezektől. Igaz, hogy a hit és műveltség, a vallás és tudomány az ők általános és állandó rokonságok és összeköttetések ellenére, midőn becsülettel együtt nem járhattak, koronként inkább megváltak egymástól; és az ily elszigeteltségben és elvállásban történik, hogy azok néha, mindenik külön saját olvasztó kemenczében, oly elemeket készít és alkat, melyek később egyesülten sokkal fényesebben fognak tündökölni, mint azelőtt bár melyik magára. A hit — például — elűzvé a maga cellájából a bölcselkedést és tudományt s a tények és vizsgálódás előtt bezárván ajtaját, áhítatosságába burkoltan saját, tisztán lelki atmoszféráján át oly látomásokat nyert Istentől, a melyet semmiféle bölcsök sem láttak soha a magok tanuló műhelyökben. A vallásos nagyszerű inspirációk soha sem a tudósoktól, hanem a látnokoktól jöttek; a lélek, nem pedig az érzékek embezeitől. „Mi módon tudhatja ez az írásokat, holott nem tanulta?” mondták kortársai Jézusról. Igaz! nem ismerte az írásokat; de birt azzal, a mire az írások soha sem tanítanak — isteni bölcsességgel. Ismerte Istent, az ismeretek e végczélját, ismerte az embert, a bölcselem kiváló tárgyát. A hit e szerint igen gyakran megigazodik az által, hogy időre megválnak a tudománytól; a románismus is a maga papjait gyakran egy időre elvonultságra kényszeríti, hogy imádkozzanak s kizárólag Istenről és Krisztusról elmélkedjenek. Nagyon szép, tanulmányozni azokat a legalantabb álló és legtudatlanabbaknak látszó keresztény felekezeteket, kiknek egyszerű, mesterkélttség nélküli hitök védve, sőt emelve van a tudomány iránti végzetszerű közönbösségök és az elméleti vizsgálódásbani járatlanságok által. Nem tudatlanságuk ébreszti fel bennök az áhítatosságot, hanem az élőhit, mely némely kivételes természetekben és közökben sokkal tisztábban fénylik és tündöklük akkor, ha csak saját szent lényéből táplálkozik. Ha feltörted egy hív morva-testvér vagy akár katolikus szívének bensejét, s ott a hitnek kemény magvát találtad, melyet minden más igazság nélkül csak az az egy istápol, melyet a szentírás ezen szavakkal jelez: „A hit az olyan dolgoknak valóságok, a melyeket reménylünk, és a mely dolgok nem láttatnak, azoknak bizonyos mutatójok; természetünk szent titkának látványához,

az élőviznek forrásához jutottál. És másfelől mennyivel jobb mind a hitre, mind a tudományra nézve, hogy a tudomány is egy időre vallásos czélok nélkül bocsátkozzék természettani, vagy metafizikai vizsgálódásokba; hogy nyomozdjék, buvárkodjék, tapagatózdzék és kérdezősködjék telyesen függetlenül minden theologiai vagy lelki következtésektől. Csak akkor értékes az ő bizonyágtétele, mikor szabad, merész és mindenbéfolyástól ment. Nézzük Newtont, a mint a naprendszer felett elmélkedik és vizsgálódik az igazság természetes szeretetével, menten az egyházi közbenjárók háborgatásától és akadályoztatásától, s hasonlitsuk össze vele Galil-eit, a mint látszövet a római papság átkozódásai között forgatja.

Ugyvan! Legyen a tudomány olyan szabad, mint a világosság, oly felséges mint a napsugár s olyan őszinte, mint fényirat. Biztassuk, hogy következtetéseit szabad, feddhetetlen hűséggel adja elő. Bizonyosan sok oly dolgot, melyek eddig a valláshoz voltak fűzve, esztelenségeknek és hihetetleneknek fog feltüntetni. De csak így nyerhet tőle a vallás némi segedelmet s csak így menekülhet némi zavartól. Rövideden csak is a tudomány és tapasztalás által intézett eme támadás és bírálat ösztönzi a vallást arra, hogy elűzze a legyeket a maga mézéről; hogy megkülönböztesse azt, a mi csak történetes a hitben, attól, a mi lényeges és maradandó. És miután a tudomány és műveltség a felfedezés és szemlélődés jelen bámulatos korában gazdag aratást csinált magának, bizonyos hogy a hitet kivetkeztetve találjuk ugyan igen sok, jelenleg tisztelt ruhából, melyeket a tudatlanság és félelem adott reája védelemül és oltalamul; de tényleg, lényében meg lesz erősödve a lélekzetének engedett szabad mozgás és sok haszontalan tehernek hátróli leszedése által. Tehát a tudomány és bölcselem ismét elfoglalják a magok helyöket természetünk fölvének vezetésében, míg nem ismét elválaszthatnak, hogy ismét összszetalálkozzanak egy finom öszhangzat felfedezése után.

Az önművelődés soha sem teszi feleslegessé a vallást, éppen oly kevésbé, mint az aranyozott lámpák, vagy a lángoló olaj a napot, vagy az ásás, kapálás és plántálás a napfényt és az esőt. Önművelés? Igen minden esetre, és minden módon, de nem mint végczél. Ha az emberek a mesterséges termeléshez folyamodnak azon tápszerekért, melyeknek az éhséggel küzködő világot táplálni kell, nem pedig a legelőkhöz és rétekhez, a mint azok a szabad ég alatt elterülnek, az önműveltséghez is folyamodjanak jellemökért,

szívökért és lelkökért, a mi dicsóiti Istent, felemeli és megáldja a világot. „Szeressed Uradat Istenedet teljes szivedből, szeressed felebarátodat mint önnön magadat.“ Ez az épülésnek megezáfolhatlan törvénye.

„Keressétek először az Istennek országát és annak igazságát, és mindazok megadatnak nektek.“ Vallás, hit, kötelességérzet, Isten és Krisztus s az emberiség, az igazság, szabadság és az igaz iránti feláldozó odaadás, nem pedig az önmivelés emelte fel nemünket és a világot. Tanuljatok, gyarapodjatok, miveljétek, fejleszszétek, képezzétek magatokat a művészet, zene, olvasás, nyelvek, tanulás, a tudomány és tapasztalás által; de mindezeket úgy tegyétek, hogy iparkodjatok megismerni, szeretni és szolgálni az Istent és az embereket. Törekedjétek megismerni Istent s ez által bár közvetve, de mégis többet tanultok, mintha minden tudományra törekeszték ezen szomj nélkül. Iparkodjatok megismerni Istent s akkor a tudományt és műveltséget üditőnek, szentnek, öszhangzatosnak, kielégítőnek és áhíatosnak találándjátok.

Korunk gondolkodása és a régi hit és vallás közti meghasonlás így felfogva bár komoly, — és megérdemli, hogy a legnagyobb fáradtsággal megorvosoltassék, még pedig oly módok és eszközök által, a melyek nem palástolják e! s nem gyógyítják csak felületesen a nélkül, hogy magát a sebet meggyógyítanák, — még sem állandóan kétségbeejtő a valódi, komoly és jólértett keresztény hitre nézve. Az idők jelei nem mind egy irányt követnek. Tehát mind az után, a mit korunk bíráló, öntudatos gondolkodásának nyughatatlan és ki nem elégitett állapotáról s a tanult és elmélkedő osztály kétkedéseiről, korunk physikai előhaladásában született új gondolkodásáról és a vallásnak az irodalmi, művészi, írói s költői körökbeni hanyatlásáról elmondottunk, azt állithatjuk, hogy a társadalom ezen jelentékeny és érdemes részén kívül, mely nem roszban munkál, s a mellett kételyeiért s a tényleges intézményektől visszavonulásáért személyes kezességet is nyújt, még egy hatalmas többség is marad, melyben a keresztény vallás, a történelmi hit és a külső egyház, erőteljes és hajthatatlan támaszra talál és a mely gyakorlati érzékével, nagy közszellemével és örökölt tapasztalatával biztos horgonyt talál a tényleges hitben, míg a kétkedés a nélkül hanyodva, önmagát felemészti és megsemmisül. A kereszténység legelsőben is a köznéphez fordult, nem azért, hogy kikerülje e bírálóást, hanem hogy maga számára biztosítsa az erkölcsi jó

indulat és a lelki hatalom figyelmét, az alantabbi értelmi fejlettség helyett. A tömeg öntudatában, szükségeiben és vágyaiban élt, a melytől a gyakorlati bölcsesség, a meghatározott intézmények és egyszerű hit rendesen származik, és a melyhez visszatér. A közszellem nem az a szellem, mely közös, hanem az a szellem, mely minden emberben megvan. És a néphit, nem a tömegesített egyéni tudatlanságnak a hite; hanem azon bölcsességnek a hite, a mely képessé teszi a tudatlan népet, hogy értelmének és tetteinek oly alapot találjon, melytől mindenki érezze, hogy az egyesek tudatlanságán és önakaratán kívül s annak felette áll. A köznép hallgatta meg legelsőbben Jézust örömmel: az hallgatná meg legutoljára azt, ki Jézust megtagadná.

Könynyű dolog nagyítani a mostani hit hanyatlását és hibáztatni az időnek, melyben élünk, az irányát. Azonban bár paradoxonnak tetszék, mégis igazán el lehet mondani azt, hogy mai nap határozottan több ember érdeklődik a keresztény hit és vallás iránt, mint bár melyik korában ezelőtt a mi vallásunk történelmének; valamint azt is, hogy többen kételkednek benne, és ítélik el, mint azelőtt. Mind a két állítás igaz; és könnyen megmagyarázható egyedül azon tényből, hogy a hit követeléseit és a vallás csupán csak a jelen században vitattattak meg népszerűen, és a néptől megvárták és meg is engedték, hogy aziránt némi független vélekedése legyen. Az emberiség általános mezeje mostan munkálatott és vettetett bé legelőször, s úgy találtatott, hogy az eddiginél több buzaszem mellett több a léha kalász is. A több értelmes és öntudatos hívő mellett több a vallásnak önkéntes és gondolkodó elhanyagolója, több őszinte hívővel egyetemben több a kétkedő is, s nagyobb vallásos tevékenység mellett nagyobb a világiasság is. Harcztéren fegyverben álló hadsereg nélkül nincsenek szökevények, az igaz pénznek általános forgása nélkül nincsen hamisítás, az állítóknak tekintélyes tömege nélkül kevés tagadó van.

A kereszténység tényleges intézvényei egy alakban lehanyaglanak, hogy egy más alakban új életre ébredjenek. Kétségkívül a mi korunkban négyszerte több pénzt költenek templomokra, mint abban, melyet helytelenül a hit korának neveztek s a mely inkább a tespedés kora. A vallásnak, mint az emberiség drága kincsének nem szabad hanyatlani a kétkedés elélhaladásával, a szabadság, értelmesség, tudomány és gazdagság fejlődésével. Az az embernek örökös állandó és szüksége, s mindig jelen van, vagy mint ren-

geteg, beárnyékoló babona, vagy mint inkább vagy kevésbé értelmes hit. Sehol sem volt annak erősebb támasza a társadalomban, mint a szabad Amerikában, melyről hamis próféták tekinteteket a multa irányozva, azt susogták, hogy rövid időn annak sirja lesz. Amerika — mondák ezek a hamis próféták — csak egy foglalkozó, üzérkedő, haszonhajászó tartomány; melynek nincs multja, mely tagadja a romok hatását s a mesés alapítók emlékét; egy mysteriumok és költészet nélküli ország, ugyan miként lakozhatik az ő vakító napfényében egy oly gyöngéd, nemes érzés, mint a tisztelet? miként térdepelne le egy oly kedves nympa, mint a kegyesség annak sáros vásártéire, vagy miként zenghetné dicsénékét annak egyhangu pusztaságaiban, melyet a favágó fejszéjének vagy csikorogó fűrészének zaja tölti bé. De mostan az ő világból minden vallásos testületek követői látogatják meg Amerikát vallásos okulás és lelkesülés okáért. El van ismervé, hogy sehol sem lehet oly népet találni, mely annyira érdeklődjék a vallás iránt s oly készséggel tegyen nagy áldozatokat azért, s oly mélyen legyen meggyőződve arról, hogy annak elvei és buzdításai gyökerekkel vannak öszszénöve az egész nemzeti jólléttel. Sehol sem emelkednek a templomok és kápolnák oly gyorsasággal s oly nagy számban. Sehol sincsenek az ő szolgálói annyira segedelmezve, és sehol sem oly befolyásos tagjai a társadalomnak, és sehol sem iparkodnak az üzlet és értelmesség — nem mondom a tudomány és bölcelem — emberei oly szabadon résztvenni a vallásos isteni tiszteletben. És mióta a vallás segedelmezésére vonatkozó minden politikai kényszerítés eltöröltetett és az csak önkéntessé lett, annak érdekei még nagyobb gondozásban részesülnek. Nem igen lehet kétkedni abban, hogy a vallásos intézetek hanyatlása, a papi tekintély sülyedése, a kormányi pártfogolás teljes megvonása, az észellenes félelem elveinek megczáfólása, a hamis hitvallások elnémitása, a türelmességnek és szeretetnek gyarapodása, a helyett hogy az igaz hitet gyengítse, vagy a nyilvános isteni tiszteletet lankaszsa, mind a kettőt tetemesen ne gyarapítsa és ne crősitse. Az embert ugyanis nem az ő tudatlansága, gyengesége, vagy félelme vezérli legbizonyosabban a keresztény valláshoz és a hithez. A vakságnak és félelemnek is meg van a maga hite; de ezeknek nem czélja, hogy az Isten és ember jelleméről erkölcsibb és szellemibb felfogást fejlesszenek, s hogy az általános értelmesezés és a lelki szabadság elterjedését munkálják. Ha a gondolkodás, a lelki szabadság, ha a vizsgálódás

és nyomozás, ha a tapasztalás és a tanulás, s az élénk felfogás, ha a világosság és józanokosság s az emberi természetteli ismerettség arra czéloznának, hogy az élő Istent kitöröljék az ember szívéből és hitéből, hogy megczáfolják a kereszténység lényeges igazságait, vagy hogy az ember életét és lelkét kevésbé szentté, vágyakodóvá és vallásossá tegyék, a világ a leggyorsabb léptekkel haladna az istentagadás felé. De én azt állítom, hogy maga a tudomány, a bölcelem és szabad vizsgálódás, habár most megváltak is a vallásos intézményektől és hitcikkelyektől, soha sem voltak oly alázatosak, tiszteletteljesek, és keresztényesek, mint a mióta részben felszabadították magokat a theologiai és egyházi felügyelet és gyanusítás alól. A korábbi századokban a tudomány, ha a vallás meglátogatta őt az ő műhelyében, éppen úgy letérdepelt ez előtt, mint a segrestyés, midőn valamely katolikus székes egyházban az oltár előtt elmegyen, s éppen oly kevés gondolattal és érzéssel, mint emez, egyszerűen csak azért, hogy mutassa a felvigyázónak; pedig olyasmiben vizsgálódott, a miről jól tudta, hogy el fogja itélni az a vakhit, melyet ő színből tisztelt. A hit és tudomány az ellenkező sarkok voltak; a vallásos igazság és tudomány igazságai állandóan külön zászlókhöz csatlakoztak. Mily megalázó volt magára a vallásra nézve a világosság és tudomány iránti ezen bizalmatlanság; mily hivtelen Isten iránt azon benne való hit, mely nem türte a vizsgálódást! mennyire gyanusító magára a kereszténységre nézve a bizalomnak oly neme, mely rágalomnak tartja az oly tanukat és bizonyítványokat, melyek minden más fontos meggyőződés igazolására szükségesek. A vallásos hit lelki természetünkön nyugszik; de annak alapja mégis anynyira tényleges, s éppen oly kevésbé igényel bém bizonyítást, mint a matematikai alaptételek. Az olyan hit nem valódi hit, mely saját lételének alapját nem nyomozza. Tisztelethiány Isten iránt azt állítani, hogy ő nem engedte meg nekünk, hogy az ő útait vizsgáljuk, hogy az ő létezésének és igazságos kormányzásának tanubizonyosságait keressük, hogy bévallott küldöttjeinek megbízó levelét előkérjük, hogy gyanakodjunk mindaddig, míg észszerűen meg nem győződünk. Ha azon mesterkélt érzelem, hogy a hit ellentéte az okosságnak, a vallásos igazság az általános igazságnak, és hogy a láthatatlan dolgokban való hit, kevésbé észszerű és kevésbé igazolható, mint az érzékelés utáni radicalis hit — ha ezen előitéletek hangoztatnának és nem az igazság másik oldala, a világ feltartathatlanul az általános

hitelenség és istentelen materialismus útjára rohanna. De vajjon ez-e a dolgok iránya? Vajjon a vallás lett-e kevésbbe mystikussa, vagy csak a tudomány? Vajjon nem vitetett-e át több valódi és érdekes mysterium a theológiából a bölcselembe, a papoktól a tanárokhoz? Nagyon kétkedem, hogy vajjon napjainkban a tudomány emberei nem tisztább szívvvel térdepelnek-e, mint egykor a babona emberei. A tudományban soha sem mutatkozott az az őszinteség, a zavaros felfogásnak bevállása, a vitathatlan bölcseségnek és hatalomnak elismerése, a tiszteletnek és függésnek érzete, anynyira, mint most, a midőn nagyon sokan a theologusok közül összehuzzák szemlédökeiket, és a világot rémiteni akarják azzal, a mit ők a legigazságszeretőbb, a legkomolyabb és nemesebb emberek istentagadásának neveznek. Inkább szeretem a természet belső rejtékeiben komolyan és tiszteletre méltóan buvárkodók, tisztelendő, becsületes és bátor egyének kétkedését, mint azoknak az önmagokat lenyügözött papoknak a hitét, kik azt gondolják, hogy ugy világítják meg az égnek útját, ha délben gyertyákat gyujtanak az oltárokon, s hogy az Istenben való hitet csak processziok által biborba és aranyba öltözve lehet felébreszteni.

A kereszténységnek nincs miért féljen azon iránytól is, mely kiválóan arra törekszik, hogy elválassza tőle a mi rajta történetes, toldás és ferdítés. Nem rég multak el azok a napok, mikor az emberről azt tartották, hogy kevés tiszteletre jogosult, ha nem hord oldalán kardot, s fején parókát. Emlékezhettek, hogy a mi Franklin Beniaminünk menynyire meglepte és megbotránkoztatta s később menynyire mulattatta egész Európát az által, hogy a francia udvarnál teljes polgári ruhában jelent meg. A vallásnak is meg volt a maga udvari ruhája, hangzatos udvari czime és hivatalos köntösse, és megállított czeremoniái. A világ egészen elborzadott, ha valahol valamely bátor, vagy mély hitű szellem kérdéseessé merészkedett tenni azon theologiai cziczomák és czimek értelmét. Ámde vajjon kevésbbe egészséges-e a tiszta viz, ha egy lapuból vagy markunkból iszszuk, mintha táczán, bámulatosan faragott üvegben nyujtja nekünk egy liberias pap? A megállított tényeknek és rendszeres istenségnek, melynek megértése egy egész élet tanulmányozását igényli — theologiai őszintesége menynyit emelte Krisztus egyszerűségének hatalmát, a a milyennek ő magát a hegyi beszédében felmutatta? Sőt, ha valaki méréskedett volna oly egyszerű lenni, mint a milyen Krisz-

tus volt a maga hitében, azt mondták volna róla, hogy megtagadja az urat, a ki megváltotta. Hitlenségnek nevezték, azt gondolni, hogy Krisztus csak azt értette, a mit mondott és a mit mondani akart egyszerű példázataiban. Neked csak oly hihetetlen és rejtélyes dolgot szabad hinned, mint az egyház szentháromsága; valami az igazsággal és józanokossággal nem kevésbé elleukezöt, mint az egyház által hitt helyettes bünhödés; valami nem kevésbé kegyetlen és boszszuálló dolgot, mint azoknak örök kárhozatát, a kik akár tudatlanságok, akár születésök, vagy eset, vagy éppen gonoszságok és büszkeségek okán nem tudják meghallani, vagy elfogadni Krisztus vérét az isteni kegyelem és megbocsátás egyedüli reményéül, különben nem vagy keresztény. Ime én azt tartom, hogy ezek a hitvallások nem keresztényiek sem eredetökben, sem következéseikben, ámbár több jeles keresztény férfiú fentartja. Én azt hiszem, hogy főképpen ez akadályozza, hogy napjainkban sok becsületes, derék és felvilágosodott ember a vallás és egyház iránt érdeklődjék, és hogy milliók azért vetik meg az egyházat és kereszténységet, a mi pedig két különböző dolog, mert ezt felelősnek tartják a szent hajóra nött gombákért. Éppen ily okszerű lenne a Hudson folyót felelőssé tenni azért a piszokért, melyet a város csatornái belé ürítenek, vagy felelősségre vonni a napot azon változásokért, melyeket sugaraiban a templomok ablakainak színes üvegei okoznak.

A kereszténység, Krisztus kereszténysége egyszerű, megérthető, független a hölcselemtől, erkölctantól és tudományoktól, mégis teljes öszhangzatban van ezekkel, habár ez öszhangot néha nem ismerik fel; igaz, mert Istentől, a természet és kegyelem Istenétől van; igaz, mert az önismerés és önmegpróbálás elvének másolata; igaz, mert biztosítva van a mi természetünk által; igaz, mert általános használatu s nem talált benne hibát sem az idő, sem a tudomány. Hiszi lételét és tekintélyét egy igazságos, szent és mindeneket szerető Istennek, a kit az ember szolgálhat, tisztelhet és szerethet; mert annak képére van teremtvé; a kit az ember megismerhet, önmagát tanulmányozva; és a kivel az ember egyenesen össze van köttetve az okosság, lelkiismeret és szeretet által. A kereszténység azt állítja, hogy az isteni tudomány és tisztelet, az Isten törvényei iránti engedelmisségben áll, mely törvények bé vannak írva az ember szívébe s a melyeket Isten lelke mindig törekedett érvényesíteni. Hiszi a jelen és jövő büntetést, mint

minden erkölcsi és lelki gonosztettnek és engedetlenségnek elkerülhetlen következményét, a jótétnek és kegyességnek jelen és jövő megjutalmaztatását. Ugy állítja előnkbe Jézust, mint Isten fiát és ember fiát, mely elnevezés mélyen megfontolva egyet jelent —, mint Istennek egyenes követét, képviselőjét és felhatalmazottját, s az ő tökéletes erkölcsi képét. A kereszténység arra ösztönzi az embereket, hogy tanuljanak Krisztustól, hogy őt tiszteljék, szeressék és kövessék, e célra alkossanak társulatokat, vagy egyházakat, imádkozzanak, elmélkedjenek és tanulmányozzák az ő életét; nemesítsék értelmöket és szívöket, s akaratjokat képezzék az ő hasonlatosságára, a mi az emberiség eszményképe. A kereszténység egyenes tárgya, hogy az embert emelje és nemesítse, úgy állítván elibe Istent, mint az ő atyját; hogy megmutassa neki, hogy természete mire képes, felmutatván neki Krisztus megható, de mégis vonzó szépségének szeretetét, szentségét és hatalmát; hogy szégyenleni tanítsa saját bűneit, s elijeszze a bűntől, felébresztvén szívében az erkölcsi érzést; hogy biztosan megtartsa őt annak útjában szép és szent szokások által, milyenek a keresztelés és úrивacsora kedves és egyszerű szertartásai; a napi imádkozás kötelessége, a szentírás használása és az innepnapok megülése.

Ilyen a kereszténység dogmatikai ferdítés nélkül, tiszta, egyenes, komoly, egyszerű, igazolható, egy gyermek is megértheti, s mégis elég mélységes arra, hogy egy egész élet tanulmányozását igénybe vegye. Mert a vallásban éppen a legegyszerűbb dolgok azok az állandó és dicső titkok, melyekkel a lélek soha bé nem telik, melyek megragadják gyermekkorunk bámulatát, férfikorunk becsülését, és vénségünk ki nem elégithető tudvágyát és tiszteletét. Avagy kimerül-e valaha lelkünk a csillagok vagy a láthatár, a kék ég, vagy alkony, a nap lementé, a vizek folyása vagy a drágagyöngyök szemléletében? Nem különben ki tudjuk-e valaha magyarázni egy szent, legbölcsebb és legjobb Lelkek Lelkének, a mi Istenünknek és atyánknak fogalmát, vagy annak a tiszteletnek, vagy bizalomnak és szeretetnek a létezését, melylyel neki tartozunk? Kifáradunk-e valaha Jézus Krisztusnak — emberi meghatározás szerint — az Isten szeretete, igazságosságossága, kegyelme és tisztasága mocsoktalan képének szemléletében? Lehet-e idő, melyben kedvesen ne esnék az ő engedelmes, önzéstelen magasztos élete és önfeláldozása bámulandó előadásának meghallgatása, vagy azon felhívás, hogy kövessük kegyességét és utánozzuk tökéletességeit a mi szívünkben és életünkben? Kifáradunk-e

valaha hallgatni a halhatatlanság áldásos reményére, azon megnyugtató várakozással, hogy testünk terhét letegyük és útunkat a lelki szabadságba vigyük közelebb Istenhez a mi mesterünk ábrázatának világához? Ki meritheti ki, kicsoda öregbítheti ezen igazságoknak és ígéreteknek valódi erejét, vonzását és tökéletes voltát? Igazán felfogva, megértve, azok a mindennapi szemlélés és használat által folytonosan gyarapodnak; a szivet folyvást növekedő tisztelettel és örömmel töltik el, annál kevésbbé közönségeseknek tetszenek, minél inkább megközelítettük, annál gazdagabbaknak, minél inkább kimerítettük, s annál szentebbeknek, minél inkább megbarátkoztunk velök.

A közönséges egyszerű és általános igazságok a nagy, kimeríthetetlen hatalmas és soha el nem muló igazságok. Azonban kétségkívül bátorság, személyes meggyőződés és erős akarat szükséges, hogy egyéni kegyességünket és a vallásos intézményeket szabad és felvilágosodott viszonyok között fenntarthassuk, különösen, midőn ezek kezdődnek. Midőn a szent mysteriumok eldobatnak, midőn az emberek a papság hivatalos szentségét, az Istenhez-járlhatóság mesterkelt és dogmaticus feltételeit megtagadják, midőn azt tanítják, hogy mindenkinek joga van egyénileg itélni; midőn a józanokosság a hit legbelsőbb csarnokába hivatik, midőn mindenkiről azt állítjuk, hogy király és főpap Istennek azon templomában, melyet saját testében és lelkében talál; midőn a valódi, őszinte jóság a vallással egyértékűnek tartatik: világos, hogy ilyenkor a vallásos intézvényeknek, a nyilvános isteni tiszteletnek, az egyház és intézkedései segedelmezésének a keresztény világ tudatlanságán, babonáján és hagyományain kívül valamihez máshoz kell folyamodniok. Viszsa kell térniök azon tényleges meggyőződéshez, melylyel az emberek azok belső fontosságáról birnak. A bátor, gondolkozó és figyelmező emberek józanabb, nyiltabb és észszerűbb ítéletéhez kell alkalmazkodniok. Egy sorba állanak ezek akkor azzal a kormányval, mely nem alapszik a királyok isteni jogán, nem a mult nemzedékek gyakorlatán, a rangok és osztályok mesterkelt megkülönböztetésén, büszkén mindent annak tulajdonítván, a ki társadalmilag felette áll; hanem a mely a kormányzottak önkéntes beleegyezésén nyugszik és a maga tekintélyét és fenntartását saját hasznos voltának és szükségességének érzetéből meríti. Mi még nem végeztük be teljesen azt az utat, mely ebben az országban a népet az ó világ rendi állomáról az új világ polgári

államára vezeti által. Mi egy oly állam és egy oly nemzeti lét dicső küzdelme közepette vagyunk, a mely biztosan nyugodjék azoknak a sziveknek szeretetén és szolgálatán, a melyek teremtették, s a melyek fenntartják és védik tisztán észszerű és megérthető okból. Annyira dicső és magasztos munka ez, hogy mi gyakran kétkedünk benne: ha vajjon az ember már eléggé jó, és eléggé értelmes-e arra, hogy jogosult legyen egy ilyen kormányhoz. Mi gyakran kétkedünk, hogy vajjon mi még elbirhatjuk-e tovább is azt a felhigitást, a melyet a mi szülőföldünkön a közerkölcs és a közértelem szenved a tudatlanság és politikai babonának azon áradata által, melyet a bevándorlók egészen más, még pedig durvább állapotú társadalmakból és polgári szervezetekből hoznak. Mi még félig sem vagyunk életképesek a szabad politikai intézmények gyakorlásának nagyságára és dicsőségére; nem erőszakoljuk azon buzgalommal, melylyel kellene, az általános növelést, a politikai képzést és az erkölcsi fegyelmet, a mely egyedül tartja fenn az államot, midőn annak a nép jóakarátán, tiszteletén és gyakorlati becsülésén kívül nincsen semmi más alapja. De vajjon az állam lehet-e valamikor annyira igazán isteni, mint mikor valójában Isten szózatának ismertetik el, s mikor minden népeket arra hívja fel, hogy ismerjék el azt közös érdeknek, s hogy a keresztény erkölcsant testesítsék meg a köztörvényekben. És a mi helyi boszszantgatásaink és esetleges gyanusítgatásaink ellenére is melyik nemzet oly erős és szilárd, melyik kormány oly bizalmas és sokat ígérő, mint a miénk? És a szabadságon, az észszerű elvekhez és eszményképi igazsághoz való hűséges ragaszkodáson kívül mi adja nekünk ezt az erőt? Másfelől mi az, ha nem a mult idők tudatlanságát és igazságtalanságát képviselő hagyomány, — a melyet a tekintély előbb csak használt, azután pedig szentesített s a társadalmi babonákat politikai dogmákká változtatta, — mi jelenleg az európai nemzetiségek, a császári és monarchiai kormányformák gyengeségét nyilván mutatja? Az ismeretek, tudomány, irodalom, előhaladás, igazság, szabadság előbb vagy később ellenségeivé lesznek minden oly kormánynak és minden olyan társadalmi intézvénynek, melyek nem alapulnak az általános igazságon és a jogegyenlőségen. És mily keserves az átmenet. Ki tekintheti aggodalom nélkül a franczia császárság összeomlását s egyszersmind azt a munkát, melyet az új köztársaság építő mesterei, egy a papok által félrevezetett, és nem iskolázott nép durva tömegében folytatnak? Azonban ez a műfolyam kikerülhetetlen. A

democraticus eszmék sikra szállottak, a levegőben vannak. Azok minden alapot, melyet érintnek, félre löknek, legyen bár érczből; és a trónok és czimek, a törvényesített osztályok, és kivételes előjogok gyors szétmállásra vannak elítélve. Mily boldog az a nép, a mely a maga politikai hódolatát a hagyományokról az elvekre ruházta, emberekről és családokról jogokra és kötelelességekre, a hajdani alárendeltségről és igazságtalanságról az általános igazság és jog bevallására vitte át. Valójában soha sem voltak egy népnek is oly nagy, határozott és komoly kötelelességei, mint nekünk. És a mi elveinkben és kormányzásunkban nincsen semmi olyas, a minek meg kelljen menteni országunkat, ha a polgári erény, értelmesség és odaadás a mi egyes polgárainkban hanyatlani fog. Isten több köztársaságot megdöntött, mert a nép nem volt méltó arra. Azok megbukása nem a bennök való elvnek megczáfolása, hanem csak bizonyítvány arra nézve, hogy az emberek azok előnyeinek és eszméinek alól sülyedtek. Amerika egygyel gyarapíthatja ezen bukások számát; de a democratia igazsága, dicsősége és végső győzelme hitelének kockáztatására semmit sem tehet. Részemről nem hiszem, hogy megbukjunk, sőt ellenkezőleg folytatosan növekszik hitem ezen ország népének helyes gondolkozásában, erényében és ügyességében. Azonban az amerikai politikai intézvények sikere nagyon sokat függ a vallási intézvények sikerétől, a melyek egyértékűek amazokkal, és egygyé vannak forrva. A szabad iskola, a nyilvános tanodák, független hírlapok, az akadálytalan vizsgálódás s teljes vallásegyenlőség e hónapban lehetetlen tovább fenntartani oly vallás-intézvényeket, melyek nem állanak a józanokosság, tapasztalás és tiszta igazság alapján. A pusztá tekintély, egyháziasság, szent gyakorlatok vagy dogmatismus nem bírják már hosszazon megvédeni az egyház hitcikkelyeit és formáit. Ezek bizonyos száraz rothadáson mennek át, a milyent az én saját templomom fedélgerendái közelebből szenvedtek, azért mert beborították s nagyobb biztosság okáért végeiket a levegőtől való megvédésért vaslemezben foglalták; levegő és világosság kellett nekik, és több bizalom az ők saját tartosságokban; és ha ezekben részeltettek volna, még száz esztendeig is eltartottak volna. Éppen ez történik a hitcikkelyekbe csomagolt keresztény vallással is: redvessé, szuetté válik, és végtére elveszti életét és tartosságát. A hitfelekezetek és községek bizonyos félénk, és szokásos modorban vallásos része kegyelettel ápol minden tisztas kora hitcikkelyt és

gyakorlatot; és korunk kevésbé önálló és határozott gondolkodásu emberei rugaszkodni kívánnak mindahoz, a mi meg van állítva és a mi tényleg tiszteltetik, habár elavult, hihetetlen és észellenes. De a mi komoly figyelmünknek csak az lehet a tárgya, a mi a köznép független, szabad gondolkodásával megfér. Mi lehet a hite azon józanon nevelt ifju férfiakkal és nőkkel, a kik most Amerikában felnőnek? Bizonyosan, legalább a tehetségesebb és gondolkozóbb résznél — nem a sacramentumos és dogmatikus kereszténységhezzi vonzódásban mutatkozik. Az nem szentháromságos, nem bibliás, nem szabályszerűen megszabott. Tisztán, határozottan keresztény! Bátor, független vizsgálódó, mindent kutató, és az önitélet jogában elhatározott. Nagy mértékben idegenkedik a templomtól és isteni tisztelettől. A vallásos intézvények felett elmélkedik, s a költői s bölcselmi könyvekből olvas, gondolkodik és imádkozik. A félénk szív könnyen megijedhet ezen jelekre, és azt gondolhatja, hogy a vallástalanság az isteni tiszteletnek és a keresztény felebarátiságnak hanyatlása már-már rajtunk van. De bármily komolyak és leverők a jelenleg mutatkozó jelek sokakra nézve, én mégis több reményt mint félelmetest látok ezen irányokban. Azok ugyanis a formszerű és gépies theológiának, az egyoldalú felekezethezességnek és elnyűtt módoknak a tagadásai. Azoknak erőszakos támadást kell intézni a merev, lenyűgöző hit kemény kérge ellen, a melytől a világnak meg kell szabadulni, mielőtt Krisztus vallása felyülkerekedhetik és eredeti egyszerűségében kaphatjuk. A hit mindig csak egy módon tisztulhatott meg — kétkedés és tagadás által. A vallásnak új nyilatkozatra van szüksége; ki kell lépnie felekezeties erődéből. Fel kell hagynia azon követelésével, hogy más ítélre legyen jogosult, mint a milyet minden más igazság követel és megenged. A tudomány, tapasztalat és bölcselém mellé kell állnia s azoknak tanubizonyosságát követelni; a legszigorubb vizsgálatot kell felhívnia; alapját az örök igazságban kell követelnie. Be kell bizonyítani hatásos voltát, még pedig nem a gyenge, hanem az erős, nem a tudatlan, hanem a tanult, nem a lekötelezett, hanem a szabad által. És ekkor aztán visszanyeri elvesztett támaszát, és sokkal erősebb és istenibb állást fog elfoglalni, mint ezelőtt bármikor.

Ez azon munka, melyet a szabad kereszténység a kezébe vett; nehéz, hosszadalmas és gyakran leverő, de olyan munka, mely legbensőbbben hazafias, gyakorlati és szükséges. Az, a mi az egyetlen

erőd volt, a hova ezelőtt egy fél századdal Massachusetta állam felvilágosodott, és szabagondolkozású népei az egyházi zsarnokság ellen menekültek — az unitarizmus — most az amerikai népnek a vallásszabadság ügyében folyó keresztes háboruja által van elismerve. A szabadság csaknem elégségesen, igen, bizonyosan elégségesen fejlődik; de vajjon vele bé fog-e következni a vallásosság, a keresztény komolyság, a hitbeni atyafiság; vajjon meg fog-e jöni a kegyesség is, a mely illatos szépséget és egyszersmind életet ad a léleknek? mert ha ezek nem következnek be, a szabadság csak féltékenységgé, világias élvezethajhászáttá, önzéssé válik. A szabad kereszténység mindenik jól rendezett, komoly és vallásos gyülekezete, mely állandóságot, rendet és komolyságot tanúsít, mely a vallás műveit a szegények között gyakorolja, és a kegyességet saját ifju népében ápolja, saját eszméje érdekében áldozatokat teszen, és saját vallását segedelmezi, fentartja: a legnyomatékosabb bizonyítvány, a legvonzóbb példa, a legbecesebb bátorítás mindazokra nézve, a kik azt gondolják, hogy a keresztény szabadság szükségképpen féltelenségre és a vallás hanyatlására vezet; a kik azt gondolják, hogy Krisztust kevésbé tiszteljük, szeretjük, s benne kevésbé bizunk, ha azon származtatott és mástól függő minőségben fogadjuk el, milyent maga igényelt, s mely egyedül tartható észszerű és lehetséges minőségnek, és a melyben egy század mulva minden nem vakhitű ember fogja elfogadni. Mi egy szent kiváltsággal, dicső állással birunk. Nekünk csak melegeknek, komolyaknak, egyetértőknek, a valláshoz ragaszkodóknak, a kegyességben hasznosoknak, Isten munkája iránt tiszteletteljeseknek, Isten dicsőítésében és az ember megváltásában buzgolkodóknak, s Krisztus őszinte, alázatos, de józan és szabad követőinek kell magunkat bébizonyítanunk, hogy Isten tiszteletére és a vallás mellett nagy győzedelmet vivjünk ki ezen vizsgálódó és kételkedő korban. Nincs ugyan látnoki tehetségem, de kimondhatatlanul reménylek a jövő nemzedék kedvező fejlődésében, és éppen semmit sem alkuszom azon meggyőződésemből, hogy a vallásban nyilvánuló teljes szabadság éppen úgy ápolni fogja a kegyesség gyarapodását, miként a politikai szabadság ápolta a rendnek, békeségnek és jóllétnek gyarapodását. Oh! a keresztény igazságosság és feddhetetlenség hatalmának még ezereid része sem mutatkozik a világban. Az Isten és az emberek iránti szeretet még csak most kezdette meg dicső küldetését. Krisztus még várja az ő igazi trónját. A humanitás

csak most növekedett fel s némi merész ünnepélylyel követeli a maga örökségét; de az Isten van felette és vele, s Jézus az ő lelkesítője és vezére. Jézus nem hagy fel a vezérléssel. Őtet akkor fogják inkább követni, midőn kevésbé imádják; akkor fogják igazán szeretni, midőn kevésbé bálványozzák; akkor győzedelmeskedend leginkább, midőn legtisztábban megértik. A sötétség, boszu, fenyegetés, babona, s a sacramentumok, a földreborulás, az értelem megalázása, a zajongás, a hitnek fitogtatása, az önhasznóbóli hit; e dolgok közül egyik sem kedvező Krisztus királyságára, vagy az ő tisztelete dicsőítésére, Isten világosság és ő benne nincsen semmi sötétség. Jézus az igazság napja. Midőn józanokosság, lelkiismeret és jóindulat uralkodnak a világon; midőn a szeretet és igazság és az életről, emberiségről, Istenről és Krisztusról való szelidebb, gyöngédebb nézetek elűzik azt a kegyetlen rémületet és vallásos hitet, a mely korunk társadalmi és politikai javításait túlélte, csak akkor fogjuk meglátni, hogy a szeretet a törvény betöltése, s hogy a szabad gondolkodás legnagyobb barátja a vallásnak, s a legdicsőbb következése Krisztus eljövételének, és az a trón, melyről ő az egész emberi szívet és történelmet kormányozza.

Angolból

Kovácsi Antal.